

LES RESTAURACIONS PODEN PROVOCAR LA PÈRDUA DE TESTIMONIS HISTÒRICS

DOMÈNEC MIQUEL I SERRA

El setmanari local *Els 4 Cantons* convertí aquesta frase en el titular de la ressenya d'una conferència que jo mateix vaig pronunciar dins el cicle «Cultura i Societat» en el Centre Borja. És una bona síntesi d'una de les preocupacions bàsiques expressada en el discurs expositiu, al llarg del qual intentarem mostrar i comentar les diferents actuacions portades a terme per la Generalitat de Catalunya en el monestir de Sant Cugat del Val·lès.

És prou evident que, quan tractem amb monuments d'una llarga trajectòria històrica, ens hem d'enfrontar amb el problema que comporta la seva continuada adequació a les necessitats que han tingut els seus usuaris en cada moment. Transformacions que, d'altra banda, són els testimonis de la seva pròpia evolució i mostra de vitalitat. El que intentem explicar pot ser més entenedor si, per exemple, observem quin ha estat l'esdevenir del presbiteri de l'església del monestir. Originàriament existeix un absis romànic, feblement il·luminat per estretes finestres. Pocs anys després de construir-lo, les noves tendències van portar a obrir un gran finestral gòtic al centre, que permetés més entrada de la llum. Però aquesta utilitat fou menystinguda molt aviat i es preferí bastir-hi, al davant, un imponent retaule que, òbviament, el tapava i inutilitzava. Segles més tard, s'hi afegiren elements barrocs amb àngels portadors de ciris. Al final del segle XVIII, l'abat Montero va creure que calia una certa modernització i procedí a enllosar-lo amb marbres i delimitar-lo amb una balustrada neoclàssica. Després de la desamortització, la nova funció parroquial atribuïda a l'església obligà a desmuntar el cor monacal situat a la nau central i el cadirat s'adossà al fons de l'absis. És clar que no hi romangué gaire temps, ja que la necessitat de diners per a restaurar provocà que fos venut a un convent de monges de Barcelona. El gran retaule gòtic citat es cremà en l'incendi de 1936 i el 1939 es recuperava l'arquitectura romànica nua, sols trenca-

da per la presència del finestral, ara amb un vitrall contemporani. Davant seu s'hi col·locà la nova imatge de Sant Cugat. Més tard, encara, el Concili Vaticà II imposà noves modificacions i, en els darrers anys, s'han introduït alguns elements espuris per a satisfer les actuals necessitats litúrgiques.

Cada una de les transformacions sofertes és un testimoni del seu moment, i la seva destrucció no documentada significa crear una llacuna en el nostre passat col·lectiu. Des d'un punt de vista històric, tan autèntic és el romànic com el barroc, a despit que el gust personal de cadascú pugui portar a inclinar-se per un estil concret i que, des de l'òptica de l'art, certs elements puguin ser considerats més valuosos, estèticament parlant, que la resta. És prou evident que perquè un monument pugui conservar-se de forma adequada, cal que sigui viu, i això significa que els usos a què es destini implicaran, quasi amb seguretat, modificacions respecte a les formes de les etapes anteriors. El que volem és incidir en el que poden representar aquestes alteracions i veure fins a quin punt emmascaren o adulteren el testimoniatge que ens proporciona el monument.

Tractem, ara, la pèrdua dels usos primigenis del monument. Normalment es tracta d'un fet irreversible motivat per la mateixa dinàmica de la societat que el suporta. Si un edifici resta sense utilitat concreta, tendeix a un quasi inevitable procés de degradació progressiva per acabar en simples ruïnes. Una nova destinació sol ser la millor garantia de la seva pervivència i, com hem dit, aquesta acostuma a requerir adaptacions arquitectòniques que facilitin el correcte desenvolupament de les noves funcions. Un bon exemple és l'emplaçament del Centre de Restauració de Béns Mobles en els edificis perimetrals del claustre, que, si d'una banda ha facilitat que es destinessin importants quantitats de diners per a consolidar el conjunt, de l'altra ha comportat el tancament

amb vidre de les galeries superiors i l'ús privatiu de dues ales. Aquesta transformació no és, conceptualment, gaire diferent de les obligades per les reformes litúrgiques en el presbiteri de l'església.

Tanmateix, actualment, sumem dues utilitzacions diferenciades que hem d'intentar fer compatibles entre si. Una deriva del valor testimonial que hi atribuïm –segons el qual el conjunt es qualifica com a monument– i l'altra de les noves destinacions –parròquia i centre de restauració en el cas del monestir. Les adequacions necessàries per al bon funcionament de les segones no han d'impedir la primera i sobretot han de ser el màxim de respectuoses amb la importància del fet testimonial. Això ens porta a plantejar dues qüestions. La primera és veure com es valora i documenta allò existent i que es decideix suprimir en el transcurs de l'adequació arquitectònica, ja sigui perquè es consideri un afegitó de mal gust, perquè se li atribueix menys valor que allò que tapa o, simplement, perquè molesta en l'ús actual. Té menys significació històrica un emmotllat de guix barroc, que una cornisa romànica? Al nostre entendre, el monument és una interrelació de valors històrics i artístics, la importància relativa dels quals no sempre coincideix ni en la dimensió espacial, ni en la temporal. És per aquest motiu que la intervenció arquitectònica ha de ser prou imaginativa per a mostrar tot l'esdevenir i no fossilitzar-se en un instant concret. Si es cau en aquesta temptació, encara que sigui amb el pretext de cercar hipotètiques pureses primitives, es destrueix el testimoniatge d'altres moments i, en definitiva, de la seva evolució.

Un segon gran tema té a veure amb la forma concreta de la restauració, avui condicionada pel que marca la Llei de Patrimoni Cultural de Catalunya. Un dels principals problemes és com actuar quan hom es troba davant uns elements malmesos que han de ser substituïts. Hi ha dues posicions bàsiques. La primera és la que procedeix seguint les tradicions constructives de l'època –si bé amb materials actuals perfectament identificables– amb la finalitat d'introduir el mínim d'alteracions en l'entorn. La segona és l'intervencionisme pur i dur, creure que l'obra ha de reflectir les tecnologies, els materials i l'estètica del present, refusant qualsevol intent d'imitació del passat. En les darreres restauracions del monestir trobem exemples prou clars d'una i altra tendència. D'una banda la substitució de les columnes romàniques danyades s'ha fet de forma respectuosa per altres del mateix tipus de pedra, les quals poden ser fàcilment distingides de les originals per la manca de patina i una petita marca. Res no altera la visió global i formal de l'arquitectura del claustre. Per contra, a la Sala Capitular, s'ha optat per a la substitució radical del paviment de rajola pagesa per un enllosat

de marbre. Cal dir que aquesta no ha estat la primera alteració d'aquest tipus. Ja a la dècada de 1940, monsenyor Griera va «ennobrir» el claustre romànic reemplaçant les rajoles de sempre per lloses de pedra. Aquests canvis de materials no sols influeixen en l'aparença arquitectònica del monument –color, textures– sinó també en les seves propietats simbòliques: no té el mateix significat l'ús d'elements comuns, que altres d'estranyos a la zona i ensems luxosos. Quan els monjos reserven els marbres per al presbiteri i pavimenten espais importants per a la vida comunitària amb idèntic tipus de rajols que els que es troben a les llars pageses contemporànies, hi ha una lliçó d'humilitat que simplement es perd si, erròniament, les canviem sense haver aprofundit, abans, en el seu missatge.

La darrera qüestió que volíem tractar és la pèrdua d'elements originals. Hem vist que l'adequació als nous usos o simplement la necessitat de consolidar parts estructurals sovint comporta transformacions en què es requereix suprimir o almenys substituir elements originals. Ara cal afegir-hi, també, les nostres concepcions estètiques, no sempre coincidents amb les del passat. Un dels grans problemes és l'obsessió per la «pedra vista». És cert que, en algunes èpoques i sota pretextos sanitaris, es van emascarar molts murs, però no és menys veritat que moltes parets bastides amb pedruscall anaven originalment revestides amb un arrebossat de morter, com a protecció i per aconseguir un aspecte llis i uniforme. Canviar-ne la imatge és alterar el testimoni, per més que el resultat pugui ser-nos plaent. Hem de tenir present que el valor testimonial del monument deriva justament de la seva autenticitat: cada vegada que es produeixen pèrdues d'originals, el monument es ressenteix en la seva legitimitat històrica. Això no significa que, en determinats espais on el pas del temps ha acumulat una multiplicitat d'elements inconnexos entre si, no es pugui procedir a una «neteja» que faci més enenedora la lectura del conjunt. La qüestió és com es retiren els originals desafectats i què se'n fa posteriorment. Ja hem parlat de l'obligació de documentar tot allò que es desmunta. Ara volem insistir en la necessitat de conservar-ho, ja sigui amb finalitats museístiques, ja com a peces reutilitzables en un altre indret del mateix monument. No sols és necessari salvaguardar aquelles peces singulars que tenen una significació en si mateixes, sinó també les gregàries que ens poden ajudar a mantenir una imatge. Elements originals per a restaurar conjunts originals. Però això sols és possible si hom té cura de guardar i emmagatzemar carreus anònims remoguts del seu lloc. Altrament caldrà introduir elements estranyos que sempre empobreixen el testimoni.